

ТАННАРХ ТАРКИБИДАГИ ХАРАЖАТЛАРНИ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ

УЧЕТ РАСХОДОВ, ВКЛЮЧЕННЫХ В СЕБЕСТОИМОСТЬ

ACCOUNTING FOR COSTS INCLUDED IN COST

Дилноза Абдурахимовна Чилматова

ФарДУ, катта ўқитувчи

chilmatova72@gmail.com

Аннотация: Харажат, таннарх, харажатларни ва таннархни режалаштириш, харажатлар назорати корхоналарда бошқарув қарорларини қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади. Мазкур мақолада харажатлар, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи тушунчаларининг мазмуни ва тавсифи очиқ берилган. Бевосита ва билвосита ишлаб чиқариш харажатлари ҳамда таннарх ҳисоби тизимига таърифлар берилган.

Калит сўзлар: режалаштириш, меъёрлаштириш, харажатлар, ишлаб чиқариш харажатлари, маҳсулот таннархи, бевосита ва билвосита ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх ҳисоби.

Аннотация: Себестоимость, себестоимость и планирование затрат, контроль затрат играет важную роль в принятии управленческих решений на предприятиях. В данной статье разъясняется содержание и описание понятий затрат, себестоимости продукции и себестоимости продукции. Даются определения прямых и косвенных производственных затрат, а также система калькуляции.

Ключевые слова: планирование, нормирование, затраты, себестоимость продукции, себестоимость продукции, прямые и косвенные производственные затраты, учет затрат.

Abstract: Cost, cost, cost and cost planning, cost control plays an important role in making management decisions in enterprises. This article explains the content and description of the concepts of costs, production costs and production costs. Definitions of direct and indirect production costs, as well as a costing system are given.

Key words: planning, regulation, costs, production cost, production cost, direct and indirect production costs, cost accounting.

Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни (2016-йил 13-апрел) нинг 7-моддасида “Активлар, мажбуриятлар, хусусий сапитал, заҳиралар, даромадлар, харажатлар, фойда, зарарлар ва уларнинг ҳаракати билан боғлиқ хўжалик операциялари бухгалтерия ҳисобининг объектларидир” деб тавсиф келтирилган. “Биринчи – ислохотларнинг қай даражада самара бераётганини кўрсатадиган мақсадли дастурларни амалга ошириш натижадорлиги. Булар қаторида саноат ва бошқа тармоқларни ривожлантиришнинг қуйидаги иқтисодий ва молиявий кўрсаткичларини келтириш мумкин: ишлаб чиқариш қувватларининг аҳволи, харажатларни ва таннархни пасайтириш, маҳаллийлаштириш ва рентабеллик даражаси, маҳсулот

рақобатбардошлигини сўзсиз ошириш”¹ деб қайд этдилар. Бундан кўриниб турибдики, бухгалтерия ҳисоботларида акс эттириладиган ишлаб чиқариш қувватларининг аҳволи, харажатлар ва таннарх, маҳаллийлаштириш ва рентабеллик даражаси каби кўрсаткичлар бугунги кунда ўта муҳим аҳамият касб этишини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу маслалар бошқарув ҳисобининг асосий объектлари ҳисобланади.

“Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича чоратадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4611 (2020-йил 24-феврал) Қарори Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС)ларни тўлиқ тизимли жорий қилинишини ҳамда бу борада кадрлар тайёрлашни тубдан яхшилашга қаратилган энг изчил қадмлардан бири бўлди. Ушбу қарорнинг мақсади мамлакатимизда хорижий инвестицияларнинг кириб келиши учун инвестицион муҳитни яхшилаш, компанияларнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш, хорижий инвестицияларни зарур ахборотлар билан таъминлаш, ҳисоботларнинг мазмуни ва таркибини ахборот фойдаланувчиларнинг эҳтиёжларига уйғунлаштириш ва бошқа бир қатор вазифалар бўлиб ҳисобланади.

Халқаро тажрибаларда бухгалтерия ҳисоби тизими молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисоби каби таркибий қисмлардан ташкил топган. Шу нуқтаи назардан бугунги кунда бухгалтерия ҳисоби фани ҳам молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисобига бўлиб ўрганилмоқда. Молиявий ҳисоб бу асосан ташқи ахборот фойдаланувчиларга молиявий ҳисобот кўринишида ахборотларни тақдим қилиш бўлса, бошқарув ҳисоби эса ички ахборот фойдаланувчилар, яъни менежерларга қарорлар қабул қилишлари учун фойдали ахборотларни етказиб бериш қўйи тизимига айтилади. Бошқарув ҳисобининг таркибида таннарх ҳисоби деб аталадиган алоҳида ўзининг предмети ва объектига эга бўлган қўйи тизим шаклланди. Ҳўш, бу қўйи тизим харажатлар ва таннарх тушунчаларига қандай муносабат билдиради? Харажатлар ва таннарх бир хил тушунчами ёки улар фарқ қиладими? Шу каби саволлар хорижий тажрибалар асосида мамлакатимизда энди шаклланиб келаётган таннарх ҳисоби учун ўта муҳим аҳамият касб этади.

Умумий иқтисодий маънода ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи тушунчаларига профессор Ш.Шодмонов томонидан қўйидагича таъриф келтирилган: “Ишлаб чиқариш харажатлари – корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадларида, иқтисодий ресурслар сотиб олиш учун қилган пул сарфлари. Фирма ўз фаолиятини бозордан моддий ресурслар, яъни асбоб-ускуна, дастгоҳлар, транспорт ва алоқа воситалари, хом-ашё, ёкилғи, ҳар хил материалларни, меҳнат бозоридан ишчи кучини сотиб олишдан бошлайди. Шунга мувофиқ ҳолда ишлаб чиқариш харажатлари таркибига хом-ашё, асосий ва ёрдамчи материаллар, ёнилғи ва энергия харажатлари, асосий капитал амортизацияси, иш ҳақи ва ижтимоий суғуртага ажратмалар, фоиз тўловлари ва

¹ Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев “ Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак” деб номли асари.

бошқа харажатлар киради. Ишлаб чиқариш харажатларига қилинган барча харажатларнинг пулдаги маҳсулот таннархини ташкил қилади”

Россиядаги манбаларда маҳсулот таннархига ишлаб чиқариш харажатлари билан бир қаторда сотиш билан боғлиқ харажатлар ҳам киритилган. Халқаро тажрибаларда эса сотиш билан боғлиқ харажатлар маҳсулот таннархига эмас, балки операцион харажатлар таркибига киритилган. Ушбу таҳлиллардан келиб чиқиб, биз харажатлар тушунчаси таннарх тушунчасидан кенгроқ маънони англатади, яъни харажатлар таннархни ҳам ўз ичига олади деган фикрга қўшилган ҳолда харажатлар ва таннарх тушунчаларига умумиктисодий, молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисоби мақсадларида алоҳида таърифлар келтириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Бухгалтерия ҳисобининг концептуал асосларида ва Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандартларида (БХМС) молиявий ҳисоб ва ҳисобот мақсадларида куйидагича таъриф келтирилган: “Харажатлар – бу ҳисобот даври давомида активларнинг камайиши ёки мажбуриятлар миқдорининг кўпайиши кўринишида ташкилотнинг хусусий капиталига нисбатан талабнома ҳуқуқи эгалари фойдасига бадал тақсимланиши билан боғлиқ бўлмаган ҳолда хусусий капиталнинг камайишида ўз аксини топади”. Ушбу таъриф умумэтироф этилган қоидадир.

Бошқарув ҳисоби харажатлар тушунчасига ўзининг принциплари доирасида ёндашади. Харажатлар бошқарув ҳисобининг асосий объекти ҳисобланади. Харажатлар тушунчаси кенг тушунча бўлиб, қайси фаолиятга оидлиги ва қачон юзага келганлигидан қатъий назар ҳисобга олинadиган харажатлардир.

Харажатлар - бу кўзланган мақсадларга (маҳсулот ишлаб чиқариш, товарлар хариди, хизматлар кўрсатиш, ишларни бажариш, лойиҳаларни амалга ошириш) эришиш учун сарфлаган барча ресурслар қийматининг пулдаги ифодасидир. Ушбу атама жуда кўп маънога эга бўлиб, турли хил вазиятларда турли хил типдаги харажатлар амалга қўлланилади. Масалан, ишлаб чиқариш корхоналарида маҳсулотни ишлаб чиқариш ва харидорларга сотиш учун кўплаб харажатлар амалга оширилади.

Буларга материал харажатлар, меҳнат ҳақи харажатлари, машин ва асбоб-ускуналарнинг амортизацияси харажатлари, таъмирлаш харажатлари, ходимларни овқатлантириш ва тиббий хизмат кўрсатиш харажатлари, электр энергия харажатлари, маҳсулотларни сақлаш, реклама қилиш, харидорларга етказиб бериш, менежерларнинг иш ҳақи, телефон ва интернет харажатлари ҳамда бошқа харажатларни киритиш мумкин. Харажатларнинг тури ва миқдори ташкилотнинг фаолият хусусиятлари, уларнинг ҳажми бошқа омилларга боғлиқ бўлади.

Корхонанинг одатдаги фаолияти билан боғлиқ харажатлар – бу корхонанинг одатдаги фаолияти курси жараёнида юз берган операцион, молиявий ва инновацион илмий-тадқиқотлар фаолиятлари натижасида юзага келган харажатлардир.

Операцион харажат фаолиятларига сотилган маҳсулотларнинг таннархи, сотиш харажатлари, маъмурий бошқарув харажатлари ва бошқа операцион харажатлар киради.

Иқтисодийни глобаллашуви шароитида молиявий фаолият замонавий компаниялар асосий фаолиятига айланмоқда. Халқаро стандартларга мувофиқ бундай харажатларга молиявий активларнинг чиқиб кетишидан зарарлар, молиявий активларнинг қадрсизланишидан зарарлар, молиявий активларни реклассификация қилишдан зарарлар ва бошқа молиявий харажатларни киритиш мумкин.

Корхонанинг одатдаги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган харажатлари – бу корхонанинг одатдаги курси фаолияти жараёнида юз бериши ёки юз бермаслиги мумкин бўлган харажатдир. Буларга табиий офат туфайли юзага келган харажатлар, жорий бўлмаган активларни тасарруф қилишдан зарарлар, валюта курси бўйича зарарларни киритиш мумкин.

Одатдаги фаолият билан боғлиқ харажатлар таркибида операцион харажатлар салмоқли ҳиссани ташкил этади. Операцион харажатларни икки гуруҳга ажратиш мумкин:

АҚШдаги бухгалтерия ҳисоби бўйича луғатда “ишлаб чиқариш харажатлари – бу материал харажатлари плус ушбу материалларни тайёр маҳсулотга айлантириш билан боғлиқ харжатларга айтилади. Барча ишлаб чиқариш харажатлари тайёр маҳсулот таннархига шундай олиб борилиши талаб этиладики, бунда компаниянинг ташқи молиявий ҳисоботни ГААП талабларига мувофиқ келсин”, таърифи келтирилган. Ушбу манбада ишлаб чиқариш харажатлари учта категорияга ажратилан: тўғридан-тўғри материал (Дирест материалс), тўғридан-тўғри меҳнат (Дирест лабор) ва устама ишлаб чиқариш (Мануфастуринг оверхеад).

Ишлаб чиқариш харажатлари – бу маҳсулот (иш, хизматлар) ни ишлаб чиқариш жараёнида ишлаб чиқариш захиралари ҳамда уларни қайта ишлаш учун сарфланадиган бевосита меҳнат ва устама ишлаб чиқариш харажатлари бўлиб, ушбу харажатларнинг оқилона қўшилиши натижасида тайёр маҳсулот таннархи юзага келади.

Ишлаб чиқариш харажатларини таннарх объектларига олиб бориш усулига қараб: бевосита (тўғридан-тўғри) ва билвосита (тўғридан-тўғри бўлмаган) ишлаб чиқариш харажатларга бўлинади.

Бевосита (тўғридан-тўғри) харажатлар – бу аниқ таннарх объектига иқтисодий моҳиятга кўра тўғридан-тўғри олиб борилиши мумкин бўлган харажатлардир. Масалан, автомобиль ишлаб чиқаришда автомашинанинг кузови, мотори ва бошқа эҳтиёт қисмлари, ҳамда шу турдаги автомобилни ишлаб чиқариш билан машғул бўлган ишлаб чиқариш ишчиларининг меҳнат ҳақи харажатлари бевосита харажатлардир. Ушбу харажатларни қайси автомобилни ишлаб чиқаришда сарфланганлиги қараб тўғридан-тўғри маҳсулот таннархига идентификациялаш мумкин. Айрим адабиётларда тўғри харажатлар ҳам тавсифланган.

Билвосита (тўғридан-тўғри бўлмаган) харажатлар – бу аниқ таннарх объектига иқтисодий моҳиятга кўра тўғридан-тўғри олиб борилиши мумкин бўлмаган, даставвал жамғариладиган (аккумуляцияланадиган), сўнгра маҳсулот таннархига маълум асосланган мезонлари асосида тақсимланадиган харажатларга айтилади. Масалан, автомобиль ишлаб чиқариш сифатини назорат

қилиш бўйича инспекторнинг меҳнат ҳақи харажатларини битта автомобилнинг таннархига олиб бориб бўлмайди, чунки, у ходимнинг меҳнат ҳақи бир нечта турдаги автомобилларнинг сифатини назорат қилишга боғлиқ ҳисобланади. Шунинг учун, унинг меҳнат ҳақини ҳар бир автомобиль турларининг сифатини назорат қилишда сарфланган меҳнат соатларига мутаносиб равишда тақсимлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш харажатларини амалга ошириш натижасида маҳсулот таннархи шаклланади. Демак, ишлаб чиқариш харажатларининг тайёр маҳсулотлар қийматида ўзининг ифодасини топиши тайёр маҳсулот таннархи кўринишида амалга ошади.

Маҳсулот (иш ва хизматлар) таннархи – бу хаҳираларни қайта ишлаш жараёнида фойдали бўлган ва тайёр маҳсулотларнинг қийматида олиб бориладиган, хизматлар ва ишларни бажариш жараёнида унинг қийматида кўшиладиган бевосита ва билвосита ишлаб чиқиш харажатларидир.

Ишлаб чиқариш харажатлари моддаларининг таннархда ифодаланиши тайёр маҳсулотлар таннархи элементлари дейилади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, халқаро стандартлар маҳсулот таннархини захиралар таннархи шаклланиши нуқтаи назаридан ёритиб беради. Чунки, ишлаб чиқаришга захира киришидан олдин унинг таннархи шаклланади (харид ва бошқа харажатлар), кейин унга қайта ишлов берилади. Қайта ишлаш жараёнида меҳнат ва устама ишлаб чиқариш харажатлари амалга оширилади. Натижада, ишлаб чиқаришга жалб қилинган хаҳира тайёр маҳсулотга айланади. Тайёр маҳсулотни жорий ҳолатга ва жойлаштириладиган жойга етказиш билан боғлиқ харажатлар амалга оширилади. Ушбу жараёнлар орқали маҳсулот таннархи шаклланади.

Ҳозирги кунда таннарх ҳисоби амалиётда тизим сифатида, назарияда эса алоҳида фан сифатида юзага келмоқда. Таннарх ҳисоби тизими – бу таннарх объектига доир бўлган ахборотларни ўлчаш, ёзувини амалга ошириш, таҳлил ва интерпритация қилиш ҳамда таннарх ҳисоботини тузишда қўлланиладиган мунтазам-даврий жараёнлар ва процедуралар мажмуасидан иборатдир.

Таннарх ҳисоби тизимининг бош масаласи маҳсулот таннархини ишончли, объектив аниқлаш, менежерларга қарор қабул қилиш учун ахборот тақдим этиш, бошқарув қарорларининг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш ҳамда маҳсулот бирлиги таннархини аниқлашдир.

Таннарх ҳисобига доир адабиётларда таннарх ҳисоби тизимининг қуйидаги тўртта бир-биридан фарқ қиладиган фаолиятларини қайд қилишган:

- ✓ таннархни ўлчаш
- ✓ таннархнинг ёзувини амалга ошириш
- ✓ таннархни таҳлил қилиш
- ✓ таннарх ҳисоботи

Таннарх ҳисоби тизими комплекс ишлаб туриши ва қанча ҳажмда ахборотлар қайта ишланиши жараёнига бир қанча омиллар таъсир кўрсатиб туради. Уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ✓ фирма фаолиятининг миқдорий ҳажми
- ✓ ишлаб чиқариш жараёнининг тури

- ✓ фирма томонидан ишлаб чиқарилаётган турли маҳсулотларнинг сони
- ✓ таннарх ахборотларига нисбатан менежментнинг муносабати
- ✓ ташқи ўзгарувчи омиллар, жумладан қонунлар ва тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий база.

Юқоридагилардан хулоса қилишимиз мумкинки, алоҳида ўз предмети, объекти нуқтаи назаридан таннарх ҳисобини алоҳида фан сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Бугунги кунда иқтисодийликда харажатлар ва таннархни пасайтириш орқали маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш муҳим вазфа сифатида қаралмоқда. Шу боис, иқтисодий фанлар блокида таннарх ҳисоби фанини алоҳида ўрганиш, унинг мақсади, вазифалари ва объектини очиқ бериш ўта муҳим аҳамият касб этади.

Харажатлар, ишлаб чиқариш харажатлари ва таннарх тушунчаларига берилган таърифларни тадқиқ қилиш асосида хулоса қилишимиз мумкинки, харажатлар ишлаб чиқариш харажатларидан кенгроқ тушунча экан. Ишлаб чиқариш харажатларининг тайёр маҳсулотлар (иш ва хизматлар) таннархида ўз аксини топиши натижасида тайёр маҳсулотлар таннархи юзага келади. Демак айтишимиз мумкинки, ишлаб чиқариш харажатларининг маҳсулот таннархига олиб бориладиги қисми тайёр маҳсулот таннархи деб қаралиши керак.

REFERENCES

1. А.А.Каримов, Ж.Е.Курбанбаев, С.А.Жуманазаров. Бугалтерия ҳисоби. Дарслик. Тошкент, 2019 йил
2. Д.С.Тошназарова. Харажатлар ва таннарх тушунчаси, уларнинг мазмуни ва тавсифи. “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №3, май-июн, 2021 йил.
3. Abdurahimovna, S. D., & Sultanbekovna, M. M. (2022). Cost and Accounting Concepts in Accounting and Their Accounting. *Global Scientific Review*, 4, 21-26.
4. Чилматова, Д. А., & Орипов, А. А. (2020). ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАРНИ ТАННАРХГА ОЛИБ БОРИШ УСУЛЛАРИ. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 582-586).
5. Chilmatova, D. A. (2019). Minimum standards of remuneration for labor and its reflection in accounting in Uzbekistan. *Образование и наука в России и за рубежом*, (16), 161-165.
6. Chilmatova, D. A. (2020). ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 315-319).

7. Чилматова, Д. А. (2022). МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИГА ЎТИШНИ ЖАДАЛЛАШТИРИШ. *Scientific progress*, 3(2), 552-558.
8. Чилматова, Д. А. (2020). Интеграционный процесс между странами Центральной Азии. *Образование и наука в России и за рубежом*, (3), 67-68.
9. Чилматова, Д. А., & Холикбердиева, Д. Ё. (2021). ПРИРОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА: ПЕРЕХОД НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ (МСФО). *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-7), 175-177.
10. Чилматова, Д. А. (2020). РАЗВИТИЕ СЕРВИСНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ И ВОПРОСЫ ВВЕДЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ УЧЕТА. In *МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ МОЛИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ИННОВАЦИОН ЖИҲАТЛАРИ* (pp. 271-278).
11. Chilmatova, D. A. (2022). ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF FINANCING INVESTMENT ACTIVITIES IN THE ECONOMY OF THE REGION. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 74-80.
12. Chilmatova, D. A. (2022). Transition to International Financial Reporting Standards. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 39-43.
13. Чилматова, Д. А. (2022). МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИДА ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ. *Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар*, 6(6), 97-102.
14. Чилматова, Д. А. (2022). Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш борасида олиб борилаётган изчил тадбирлар. *Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар*, 1(2), 105-109.
15. Чилматова, Д. А. (2021). Республикада меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам меъёрлари. *Халқаро онлайн илмий-амалий анжуман*, 1(5), 169-171.
16. Чилматова, Д. А. (2022). Асосий ва қўшимча таътилларни бухгалтерияда ҳисобга олиш тартиби. *Халқаро онлайн илмий-амалий анжуман*, 1(5), 163-168.
17. Чилматова, Д. А., & Холикбердиева, Д. Ё. (2021). ПРИРОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА: ПЕРЕХОД НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ (МСФО). *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-7), 175-177.
18. Jumakulov, Z., & Kunduzova, Q. I. (2021). Financial Independence in the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan: Results and Conclusions. *Middle European Scientific Bulletin*, 19, 236-241.
19. Жумақулов, З. И., & Кундузова, Қ. И. (2020). Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва озиқовқат хавфсизлигини таъминлаш. In *Минтақа Иқтисодиётини Инвестициялашнинг Молиявий-Ҳуқуқий Ва Инновацион Жиҳатлари* (pp. 604-608).
20. Рахимов, Д. (2015). Инвестицион ҳамкорлик корхона тараққиётининг омили сифатида. *Scienceweb academic papers collection*.

21. Jumakulov, Z., & Madaminov, A. (2022). Economic Factors of Introduction of the " University 3.0" Concept in Uzbekistan. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 143-146.
22. Jumakulov, Z. I. (2022). IMPLEMENTATION OF PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP RELATIONS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 104-108.
23. Raximov, D. (2021, December). DETERMINED CRITERIA FOR DIVERSIFICATION IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 60-64).
24. Jumakulov, Z. I. (2022). Foreign Experiences of Organizing Financial Independence of Higher Education Institutions. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 62-65.
25. Jumakulov, Z. I., & Madaminov, A. M. (2022). ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE UNIVERSITY 3.0 CONCEPT IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 81-83.
26. Jumakulov, Z. I. (2022). Development of the Cluster System in Agriculture in Uzbekistan. *INTERNATIONAL JOURNAL OF BUSINESS DIPLOMACY AND ECONOMY*, 1(5), 226-229.
27. Jumakulov, Z. I. (2022). ISSUES OF FOOD SECURITY IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 246-249.
28. Рахимов, Д. (2015). Ўзбекистон лизинг хизматлари бозорининг ривожланиш тенденциялари. *Scienceweb academic papers collection*.
29. Жумақулов, З. И., & Кундузова, Қ. И. (2020). Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва озиқовқат хавфсизлигини таъминлаш. In *Минтақа Иқтисодиётини Инвестициялашнинг Молиявий-Ҳуқуқий Ва Инновацион Жихатлари* (pp. 604-608).
30. Рахимов, Д. (2022). Саноатни диверсификациялаш иқтисодиётнинг муҳум омили. *Scienceweb academic papers collection*.
31. Маннарова, М., & Abdullayeva, S. (2022). THE WORK DONE AND THE DESIGNATED TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF FRUIT AND VEGETABLE CLUSTERS IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 24, 1126-1129.
32. Абдуллаева, Ш. Э., & Маннопова, М. С. (2022). Основные направления развития и управления плодоовощными кластерами. *Ta'lim fidoyilari*, 6(7), 507-512.
33. Mannopova, M. S. (2022). Main Directions of Development of Fruit and Vegetable Clusters in Agriculture of Uzbekistan. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(11), 106-109.
34. Mannopova, M. S., & Khalildinov, A. A. (2022). THE IMPORTANCE OF THE EFFECTIVE USE OF FRUIT VEGETABLE CLUSTERS IN AGRICULTURE OF UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 117-120.